

Mluva hlásek

Jan Dostal

Rudolf Steiner se po celou dobu své veřejné činnosti zabýval intenzivně jazykem a mluvou. Jednak prakticky - jako autor čtyř tzv. „mysterijních“ dramát, jako režisér, který mimo jiné vzkřísil lidové vánoční hry z Prievozu (Oberufer) na území dnešní Bratislavy, jako básník meditačních veršů i veršů pro pohybové umění eurytmie, jako recitátor, a nakonec i jako suverénní přednáškový řečník; jednak se zabýval jazykem a mluvou také teoreticky - v mnoha svých přednáškách pojednával o otázkách jazyka, jeho vývoje, jeho vlastností, jeho vztahu k vyšším, neviditelným článkům lidské bytosti i k bytostem jednotlivých sfér duchového světa, také o otázkách jazykového vyučování na školách. Od r. 1919 pak spolu se svou ženou budoval metodiku nového i velký počet cvičení, zaměřených na nové zacházení s mluvou. Tento nový přístup k řeči nazval „Sprachgestaltung“; překládáme tento výraz výrazem „tvořivá řeč“. -

V roce 1910 mluvil z hlediska duchového poznání o nejstarším období vývoje řeči, „o tom, jak se formovalo ústrojí mluvy, a o prvních projevech řeči v době, kdy člověk ještě nebyl bytostí vědomou si svého já a kdy ještě nebyl schopen myslet. Poukázal přitom na tři základní schopnosti, jež měla řeč v tomto předmyslenkovém období:

- 1) Schopnost napodobovat vnější zvuky.
- 2) Schopnost vyjadřovat symbolicky zážitky z vnějšího světa.
- 3) Schopnost vyjadřovat vlastní duševní hnutí.

O oně prvotní řeči se nedochovaly žádné vnější doklady. A přece její ráz není pro nás úplně nepředstavitelný, protože všechny tři uvedené schopnosti ještě doznívají i v dnešní řeči, i když jazyky prošly od té doby převratnými vlivy vyvíjející se civilizace i vnitřního vývoje člověka samého.

1) *Schopnost napodobovat vnější zvuky* si můžeme uvědomit i v současné řeči na slovech jako *šustit, bublat, crčet, mňoukat, hrom, cvrlikat, švitořit, bučet, břeskný, buch, plesk, šepot, kdákat* a jiných. Dojmy z vnějšku, tlumočené člověku jeho fyzickým sluchovým ústrojím, se tady přelévají do zvuků vytvářených ústrojím mluvicím. Jenom nesmíme zapomenout, že výrazy dnešní řeči, jako ty, které jsme uvedli, už značně přesahují pouhou nápodobu, a to tím, že se z nich už staly články složitého organismu jazyka - jsou z nich podstatná jména, která skloňujeme, slovesa, která časujeme atd. Něco jiného je napodobit kdákání slepice, něco jiného užívat slovesa kdákat v jeho různých tvarech - slepice kdáká, kdákala, zakdáká apod.

2) Také *symbolické vyjadřování zážitků z vnějšího světa* přežívá v jazyce až do dneška. Dejme na sebe působit výrazům jako *stříbrný, květ, boule, kolo, schlíplý, kačka, hnusný, strmý, úzký, bič, skála, údolí* - cítíme, jak podivuhodně vyjadřují svým zvukem povahu toho, o čem vypovídají? Zpravidla nejsme zvyklí se pozorně zaposlouchávat do zvuku slov, protože jich používáme převážně jenom jako značek pro pojmy. Ale čím to je, že některá značka má zvláštní schopnost vykouzlit před námi obraz věci? Či nenaznačuje sám zvuk slova „stříbrný“ třpyt této barvy? Ale - jak může zvuk naznačovat optický dojem? Tady stojíme před tajemstvím symbolického znázorňování věcí, které využívá hlubších souvislostí než těch, jaké známe z běžných zážitků.

Steiner mluví o tom, že tzv. éterné tělo, organismus našich životních sil, je tím článkem v nás, který tvoří symbolické obrazy. V noci, když spíme, je naše duševně-duchová složka odloučena od éterného a fyzického těla. Teprve při probuzení se s nimi znova spojuje; to je chvíle, kdy se v našem vědomí objevují symbolizující obrazy snů. V citované přednášce uvádí Steiner příklad: Může se

nám zdát, že kdosi vystřelil, ale když se probudíme, vidíme, že se převrhla židle poblíž naší postele. Zvuk padající židle se symbolicky přetvořil v obraz střelby. To je projev éterného těla, upozorňuje Steiner. Za symbolizující schopnost mluvy tedy podle něho vděčíme svému éternému organismu, jehož pohyby jsou zúčastněny, když vyslovujeme souhlásky nebo samohlásky řeči. O tom za chvíli více.

3) To, že řeč *vyjadřuje bezprostředně duševní hnutí*, vyplývá z úzkého sepětí naší duševní bytosti se schopností mluvit. Jak řeč vyjadřuje duševní hnutí, to si můžeme dnes uvědomit především na různých citoslovcích: *auvajs, hurá, na, kšc, kuš, fuj, já* a dalších. Můžeme si všimnout, že výraznosti některých citoslovců často napomáhá i symbolizující schopnost hlásek („kšc“). (Jinak dnes vyjadřujeme duševní hnutí zejména intonací, zabarvením a silou hlasu - když třeba dětem říkáme: *neboj, přestaň, neplač, hajej* apod. Tomuto způsobu mluvního projevu rozumějí často i zvířata.)

Tři předmyšlenkové schopnosti řeči ztracely postupně svou účinnost souběžně s tím, jak se rozvíjely složité gramatické systémy jednotlivých jazyků. Lidé se učili vnímat víc a víc myšlenkový obsah vět. Vnímavost pro výmluvnost samotných hlásek klesala. Tím vymizelo i vědomí, že jazyk je něco mnohem obsáhlejšího než logická síť pojmů. Vezměme onomatopoické slovo „*crčet*“. Označuje určitý druh pohybu vody. Není možné ho použít o pohybu něčeho jiného než některé tekutiny. Tím je určen jeho myšlenkový, pojmový obsah. Ale to slovo vyvolává současně - svými hláskami - navíc ke svému pojmovému významu představu zvuku, který vydává tekoucí voda za určitých okolností. Sdělujeme nám tedy více než pouhý pojmový obsah. - Nebo: „*Mňoukat*“ je označení pro hlas kočky. Ale zase je i více než to, protože vyvolává i zvukovou představu kočičího hlasu. - Vezměme slovo „*boule*“. Označuje určitý druh tělesné deformace, způsobené nárazem. Ale jak to, že samo kreslí i „vyboulení“, k němuž přitom dochází? - Nebo: Proč vyjadřujeme svůj odpor právě slůvkem „*fuj*“? Jak souvisejí tyto hlásky se zážitkem odporu k něčemu? Můžeme si uvědomit, že výraz „*brrr*“ sice také vyjadřuje odpor, ale poněkud jiného druhu než „*fuj*“. Jak to, že odlišnost hlásek poukazuje na odlišnost zážitků? Rudolf Steiner se cílevědomě snažil probudit pohaslou citlivost pro mluvu hlásek. Ale tu nejde probudit přednáškami, sebe promyšlenějším výkladem, právě proto, že hlásky vyjadřují něco hlubšího, širšího, jiného než pojmy a myšlenky. Kdybychom se snažili definovat, „co vyjadřuje určitá hláska“, ztroskotáme. Tady potřebujeme odvahu odkrývat a chápat v zážitku mluvy její nemyšlenkové prvky, ty, které se sice dají pomocí myšlenkových poukazů vzdáleně naznačit, ne však doopravdy uchopit. Nebudeme se tedy snažit odpovědět na otázku: „Co znamená ta nebo ona hláska?“ Budeme si vědomi, že ta vyjadřuje víc, než jsme schopni popsat slovy. Nýbrž podnikneme pokus odpovědět na otázku: „Co může člověk prožít, bude-li se snažit se s tou nebo onou hláskou vnitřně sjednotit?“ Důležitý bude prožitek, kdežto jakýkoli popis bude moci sloužit jenom za poukaz na něj.

Co podnikl Steiner pro oživení smyslu pro řeč? Od r.1912 vytvářel nový druh pohybového umění, který nazval „eurytmie“. Jejím posláním bylo předvádět viditelně tajemství řeči, a to počínajíc tajemstvím samotných hlásek. Když mluvíme, upozorňoval, provádí náš éterný hrtan určité pohyby. O nich nevíme, protože je nevidíme. Ale to, co éterný hrtan provádí neviditelně, ukazuje eurytmista viditelnými tělesnými pohyby. Pro vyjádření každé *hlásky* používá eurytmie určitého *pohybu*. Ovšem pohybu, který by neměl být ani trochu stereotypní. Hlásku A je možné vyjádřit pažemi, nohama, pohybem do různých stran, jednou velkým, jednou malým, také jenom dlaněmi, nebo jenom prsty. Ale pokaždé to bude charakteristický pohybový útvar, nezaměnitelný s jiným pohybem. Eurytmie tak umožňuje přímo svou podstatou intenzivní prožívání hlásek. Učí-li se děti eurytmii ve škole, vyslovují pak bezděčně mnohem zřetelněji, než by vyslovovaly jinak. A eurytmie vyvolává celé spektrum nových pocitů, spjatých s jednotlivými hláskami. Hlásky začínají oslovovat člověka svérázným způsobem. Ale specifický pohyb jednotlivých hlásek se neodehrává jako objektivní skutečnost jenom v neviditelných éterných pohybech hrtanu. 24.6.1924 připomněl Steiner v kurzu věnovaném hláskové eurytmii: „Všechno, co vyslovujeme, kreslí do vzduchu jistou formu, kterou pouze nevidíme, jejíž přítomnost ale musíme předpokládat, formu, o níž bychom si dokonce mohli myslet, že by se dala zachytit vědeckými prostředky bez lidského kreslení.“ Steiner tady přichází s představou, že slovo je

nejenom něco, co vyslovujeme a co je možné slyšet, ale něco, co svými hláskami tvořivě formuje vzduch, takže vibrace hlasu se nepřenášejí jenom jakýmsi přímočarým vlněním od mluvčího k posluchači, nýbrž k posluchači doléhá vibrující vzduch v mnohotvarých a mnohosměrných pohybech, tu rychleji, tu pomaleji, tu naléhavěji, tu jemněji. Slovo nezní tedy jenom v hlavě mluvčího, nýbrž je třeba si je představit jako tvarově bohatě rozrušený proud, nesoucí se od mluvčího k naslouchajícímu.

Toto zachytit „vědeckými prostředky“ - to je představa, která Steinerovým posluchačům asi přece připadala poněkud fantastická. Přecenil tady Steiner možnosti vědeckého zkoumání? Teprve dlouho po Steinerově smrti vykonala Johanna F. Zinková první, základní kroky k realizaci Steinerova poukazu. Začala fotografovat podoby výdechu, jenž se srážel ve studeném vzduchu při vyslovení různých hlásek, také podoby cigaretového kouře vydechovaného s vyslovováním. K fotoaparátu a kameře pak přibýly postupně ještě další fyzikální procedury. Vzniklo tak bezpočtu svrchovaně zajímavých snímků, zveřejněných teprve nedávno. Tím byl podepřen poznatek, že řeč se neodehrává jenom v mluvidlech, ale také ve vzduchu, v němž kouzlí proud různorodých forem. A jsou to opět tytéž formy, které se realizují v eurytmii.

Je samozřejmé, že závisí na mluvčím člověku, jak budou vypadat vzdušné tvary jím vysílané. Mohou být výraznější, zřetelnější, nebo splývavé, neurčité. Na tom bude zase záviset jejich účinek na posluchače, pokud si odmyslíme holý účinek myšlenkového obsahu slov.

Steinerovo úsilí o oživení mluvy vycházelo - tak se to aspoň jeví ze záznamů z jeho kurzů - v první řadě z otázky: Je možné zintenzivnit *prožívání a vyslovování hlásek*, aby pohyby vzdušného proudu, vyvolávaného řečí, byly co nejvýraznější? Ukazuje, že je možné vzkřísit v lidském vědomí druhou a třetí předmyšlenkovou schopnost řeči, tj. její symbolizující a její expresivní účinek. Je k tomu cíli pouze třeba věnovat větší pozornost účinku jednotlivých hlásek. Když vyslovíme vědomě a opakovaně některou *souhlásku* - tak, že ji záměrně vyšleme do vzdušného prostoru před sebou - a sledujeme ji přitom s citovou vnímavostí, můžeme zjistit, že každá od nás vyžaduje jiný druh aktivity a tím jednak na nás jinak působí, jednak tím vnáší do prostoru jiný impuls. Jsou to odlišnosti, které sotva zachytíme myšlenkově a pro které naše řeč také nemá výstižné výrazy. Mluva hlásek se odehrává v oblasti jiné než logické. Myšlenky, jak jsme se už zmínili, mohou leda vzdáleně naznačit ráz příslušných zážitků. Ale v charakteristickém způsobu, jak se tvoří a projevují jednotlivé souhlásky, můžeme krok za krokem odkrývat kořeny symbolizující působnosti řeči.

Srovnajme například, jak energický náraz potřebujeme pro výslovnost hlásky K, kdežto hláska S plyne s výdechem jakoby samočinně, bez námahy. Nebo prožijme vířivý, rušný pohyb českého R, a po něm hladký, uklidňující zvuk hlásky M. Cítíme, jak každá z těch hlásek nás vede k určitému svéráznému prožitku? Nebo ještě zřetelněji: Sledujme, jak při vyslovení hlásky B se nám nadmou tváře a jak se na okamžik vytvoří v ústech uzavřený prostor; poměrně snadno vycítíme, jak tato hláska je s to vystihnout skutečnost obemknutí, objetí, ochranného uzavření. Tak začneme mít pochopení pro to, že *souhlásky*, jak znova a znova upozorňuje Steiner, *poukazují symbolicky na určité skutečnosti nebo okolnosti světa*. (Jenom nesmíme chtít pocit, který takto získáme, potom vtěsnat do jakékoli definice!) Jinak je tomu u *samohlásek*. Proud vzduchu jimi podnícený nezachycuje nic z dění ve světě. Zato *zachycuje určité naše vnitřní zážitky* a sděluje je jakoby přímo, bez potřeby jakéhokoli vysvětlování, našemu okolí. Jakého druhu jsou tyto zážitky? Kdybychom si představili kterékoli vnitřní hnutí, jak je známe z každodenního života, neuchopili bychom nic z mluvy samohlásek. I tady platí: Máme-li vyznačit slovy, co vyjadřují samohlásky, musíme si být vědomi, že jde o zážitky jiného druhu, na jiné úrovni, čistší, průzračnější, než pocity, které se v nás běžně vynořují, pocity, na něž se také vztahují slova naší dnešní řeči. Jsme v podobné situaci, jako když se snažíme v hudbě označit náladu některé durové skladby slovem „radost“. Ano, jistě, je to radost, jenomže jiná než jakákoli radost nehudbní, je to radost, kterou bychom neznali nebýt toho, že ji v nás probudila hudba. Stejně se to má s citovými záchvěvy, k nimž nás podněcují samohlásky, dovedeme-li se do nich pozorně zaposlouchat.

Máme-li vyslovit, co vyjadřuje hláska A, řekneme asi: otevřenost srdce, úžas; ale jde o zážitky na podivuhodně vyšší úrovni, než na jaké se odehrává naše normální divení. To, co se zjevuje samohláskami, jsou jakési „nebeské variace“ našich obvyklých citů. To je také důvod, proč dnes už ani nepociťujeme samohlásky jako tlumočnice duševního života - náš duševní život totiž ztratil už před tisíci lety své nebeské kvality, zatímco samohlásky je stále ještě v sobě uchovávají. Tak to platí i pro ostatní samohlásky. Můžeme sice naznačit druh prožitku, s nímž jsou spjaty, ale prožitek sám nesmíme hledat v oblasti našich všedních zkušeností. Pokusme se aspoň o takový náznak, jenom heslovitě: Hláskou E se oddělujeme od něčeho, bráníme se tomu. V I zakoušíme oblažující světlo sebevědomí, vědomí o svém já. V O cítíme touhu po spojení s okolím. V U se stahujeme do sebe, jako se to děje v horoucí úctě nebo v úzkosti. Kdo studuje curytmii nebo „tvořivou řeč“, má možnost pronikat do stále větších hloubek těchto zážitků.